

Лекція 3. Загальнодидактичні засади процесу навчання у закладі вищої освіти

1. Сутність процесу навчання у ЗВО.
2. Функції та принципи навчального процесу у ЗВО.
3. Викладання й учіння як складові системи навчання.
4. Домінуючі типи навчання у ЗВО

Основні поняття: навчання у ЗВО; знання; уміння; навички; компетентності; компоненти навчального процесу у ЗВО; структура навчального процесу у виші; принципи навчання; викладання; загальнодидактичні принципи; учіння; специфічні принципи навчання у ЗВО; засвоєння знань; функції навчання; сприйняття; навчальний матеріал; розуміння; осмислення; усвідомлення; запам'ятовування; закріплення; узагальнення; систематизація; застосування; формування умінь; тип (вид) навчання; репродуктивне навчання; проблемне навчання; програмоване навчання; інтерактивне навчання; контекстне навчання; професійно-цільове навчання.

1. Сутність процесу навчання у ЗВО

Навчання у ЗВО – цілеспрямований, педагогічно організований процес підготовки майбутніх фахівців на основі оволодіння систематизованими науковими знаннями та способами діяльності.

Навчання – це спосіб організації освітнього процесу; основний шлях отримання систематичної освіти. Воно здійснюється на основі певних закономірностей, принципів, правил, реалізується за допомогою різноманітних типів, форм, засобів, методів, прийомів тощо.

Відмінності навчального процесу у ЗВО та загальноосвітній школі полягають у тому, що:

- у виші здійснюють професійну підготовку фахівців;
- для нього характерна широка взаємодія суб'єктів педагогічного процесу;
- навчальний процес ЗВО пов'язаний із науковими дослідженнями викладачів і студентів;
- у виші зростає частка самостійної роботи студентів, самоосвіти і самовиховання;
- студентський вік дозволяє вирішувати ширше коло завдань у процесі навчання;
- виробнича, навчальна практики студентів спрямовані на повноцінне професійне становлення молодих фахівців.

Найважливіші завдання, які необхідно вирішувати в процесі навчання у ЗВО, такі:

- а) організація пізнавальної діяльності студентів щодо оволодіння науковими знаннями, уміннями та навиками;
- б) стимулювання навчально-пізнавальної активності студентів;
- в) розвиток мислення, пам'яті, творчих здібностей і нахилів студентів;
- г) вироблення професійних компетентностей;
- г) удосконалення навчальних умінь і навичок як основи самоосвіти.

Оскільки навчання спрямоване на оволодіння студентами знаннями, уміннями, навичками, компетентностями, а також на розвиток їх мислительних і творчих здібностей, необхідно з'ясувати зміст цих понять.

Знання – це узагальнений досвід людства, котрий відображає різні галузі дійсності у вигляді правил, фактів, висновків, закономірностей, понять, теорій, ідей, якими володіє наука. В процесі навчального пізнання його можна визначити як розуміння, збереження в пам'яті студентів і уміння відтворювати основні факти науки та пов'язані з ними теоретичні узагальнення (закони, висновки тощо). Саме тому виділяють *теоретичні* та *практичні* знання.

Теоретичні знання – це поняття, їх системи, абстракції, теорії, гіпотези, закони, методи науки.

Фактичні знання – це одиничні поняття, знаки, числа, букви, графічні назви, історичні особи, події, факти.

Уміння – здатність на належному рівні виконувати певні дії, засновані на доцільному використанні знань.

Навички – психічне новоутворення, завдяки якому можна здійснювати певну дію раціонально та швидко, без зайвих затрат фізичної та нервово-психічної системи;

автоматизовані вміння.

Уміння та навички формуються і проявляються в певних діях. Вони поділяють на загальнонавчальні (міждисциплінарні), часткові (специфічні для окремих навчальних дисциплін), інтелектуальні, практичні, самоосвітні, професійні, продуктивні тощо.

Компетентність - динамічна комбінація знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти.

Між знаннями, компетентностями, уміннями та навичками існує тісний взаємозв'язок. Про наявність у студента знань і компетентностей свідчать такі уміння та навички:

- осмислено та повно відтворювати навчальний матеріал (називає, визначає, описує, перераховує, добирає, вибирає, окреслює, ідентифікує);
- пояснювати сутність засвоєних правил, висновків, теоретичних узагальнень (класифікує, пояснює, підсумовує, перетворює, передбачає, розрізняє);
- відтворювати в різній послідовності й поєднанні навчальні елементи, структурувати матеріал у таблицях, схемах тощо (диференціює, зображує схематично, оцінює, відокремлює, розподіляє в певному порядку);
- логічно акцентувати на головних положеннях (робить висновки, виділяє);
- відповідати на поставлені до вивченого матеріалу запитання (усно та письмово);
- доводити обґрунтованість теоретичних положень і підкріплювати їх прикладами з практики;
- поділяти матеріал на смислові частини, ставити до них запитання;
- використовувати знання на практиці під час вирішення завдань, ситуацій (демонструє, обчислює, розв'язує, модифікує, упорядковує, оперує/керує, співвідносить);
- установлювати зв'язки з раніше опанованими знаннями, розміщувати нові знання в сукупності набутих (поєднує, створює, формулює, проектує, складає, конструює, перевпорядковує, переглядає);

– переносити набуті знання на пояснення інших явищ і фактів, дослідження проблем, вирішувати професійні ситуації (відкриває взаємозалежності, робить висновки, придумує щось нове, приймає рішення).

Є три рівні засвоєння знань і способів діяльності студентів:

репродуктивний – знання фактів, явищ, подій, правил і їх відтворення без суттєвих змін;

конструктивний – знання, здобуті в результаті комбінування, переконоструювання знань репродуктивного рівня (за допомогою виділення головного, порівняння, узагальнення й інших прийомів мислительної діяльності);

творчий – знання й уміння, отримані під час самостійної пошукової роботи студентів, їх оригінальне використання.

Здібності – це такі психічні властивості, що розвиваються в процесі навчання особи, які, з одного боку, виступають як результат її активної навчально-пізнавальної діяльності, а з іншого – обумовлюють високий ступінь умілості й успішності цієї праці. Вони є умовою професійного успіху особи.

Здібності поділяються на загальні та спеціальні. Перші допомагають досягати успіхів у навчанні. До них відносять працьовитість, наполегливість, цілеспрямованість, уважність, уміння підтримувати довільну пам'ять, кмітливість, завзятість у подоланні труднощів тощо. Спеціальні виявляються тільки в окремих видах діяльності і засновані на природних задатках, які також розвиваються в процесі навчання. Обидва види здібностей знаходяться в тісній взаємозалежності та єдності.

Для організації навчального процесу необхідно добре знати ті внутрішні структурні компоненти, з яких він складається. З цієї точки зору в навчанні зазвичай виділяють такі структурні компоненти: цільовий, стимулювально-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний, контрольно-регулювальний та оцінювально-результативний. Вони формують завершений цикл взаємодії суб'єктів навчання – викладача та студентів: від постановки цілей до досягнення результатів навчання.

Отже, **структурні компоненти процесу навчання:**

Цільовий компонент полягає в усвідомленні педагогом і сприйнятті студентами цілей та завдань навчальної дисципліни, які визначають на основі вимог навчальної програми, ОКХ.

Стимулювально-мотиваційний складник охоплює систему засобів стимулювання у студентів потреби у вивченні навчальної дисципліни та розуміння необхідності набутих знань для вирішення професійних завдань. Мотивація формується на всіх етапах навчання.

Змістовий компонент визначається галузевим стандартом, навчальним планом, програмою, підручниками й іншими об'єктивними та суб'єктивними чинниками.

Процесуальну суть навчання відображає **операційно-діяльнісний складник**. Він реалізується за допомогою оптимальних методів, засобів і форм організації викладання й учіння.

Контрольно-регулювальний компонент передбачає одночасний контроль викладача за розв'язанням поставлених завдань і самоконтроль студентів за правильністю виконання навчальних операцій, точністю відповідей.

Оцінювально-результативний складник – оцінювання педагогами та самооцінювання студентами досягнутих у процесі навчання результатів, виявлення причин певних прогалин у знаннях.

У структурі кожного процесуального компонента вичленюють завдання, зміст, методи, засоби, форми, результат.

Загалом можна відзначити такі *основні закономірності цілісного освітнього процесу у ЗВО:*

1. Мета, завдання, зміст детерміновані потребами суспільства в підготовці фахівця певного типу.

2. Продуктивність процесу залежить від рівня його керівництва, ступеня взаємозв'язку структурних компонентів, професійної спрямованості їх змісту.

3. Визначальний вплив на ефективність функціонування процесу мають навчально-методична та матеріально-технічна база ЗВО, а також його морально-психологічний мікроклімат.

4. Вирішальну роль у продуктивності процесу відіграє викладач, рівень його професіоналізму та майстерності, розвитку психологопедагогічної і загальної культури, глибина знань базових навчальних дисциплін.

5. Важливе значення для ефективності навчального процесу має позиція студентів, їх ставлення до навчально-пізнавальної діяльності, зацікавленість і активність.

6. Результативність процесу зумовлюється узгодженістю дій, взаєморозумінням при вирішенні основних завдань усіх суб'єктів цього процесу.

2. Функції та принципи навчального процесу у ЗВО

До основних характеристик процесу навчання у ЗВО належать і його функції та принципи (рис. 1).

Функція означає загалом призначення, діяльність, роботу.

Функція навчання – це призначення навчального процесу, що забезпечує реалізацію завдань, які стоять перед вищою школою.

Навчання у ЗВО виконує 4 основні **функції**:

– **освітню** – надання студентам можливості здобути наукові систематизовані знання, а також формування вмінь і навичок;

– **виховну** – формування всебічно розвиненої особистості, її індивідуальних і професійно значущих якостей, переконань, цінностей, установок, ідеалів;

– **професійну** – надання освітньому процесу у ЗВО фахової спрямованості, піднесення рівня підготовки майбутнього спеціаліста;

– **розвивальну** – формування творчої особистості, розвиток емоційно-вольової, сенсорної, інтелектуальної сфер людини.

Будь-яка функція не є ізольованою. Переплітаючись і взаємодіючи, вони доповнюють одна одну, тим самим сприяючи результативності навчального процесу.

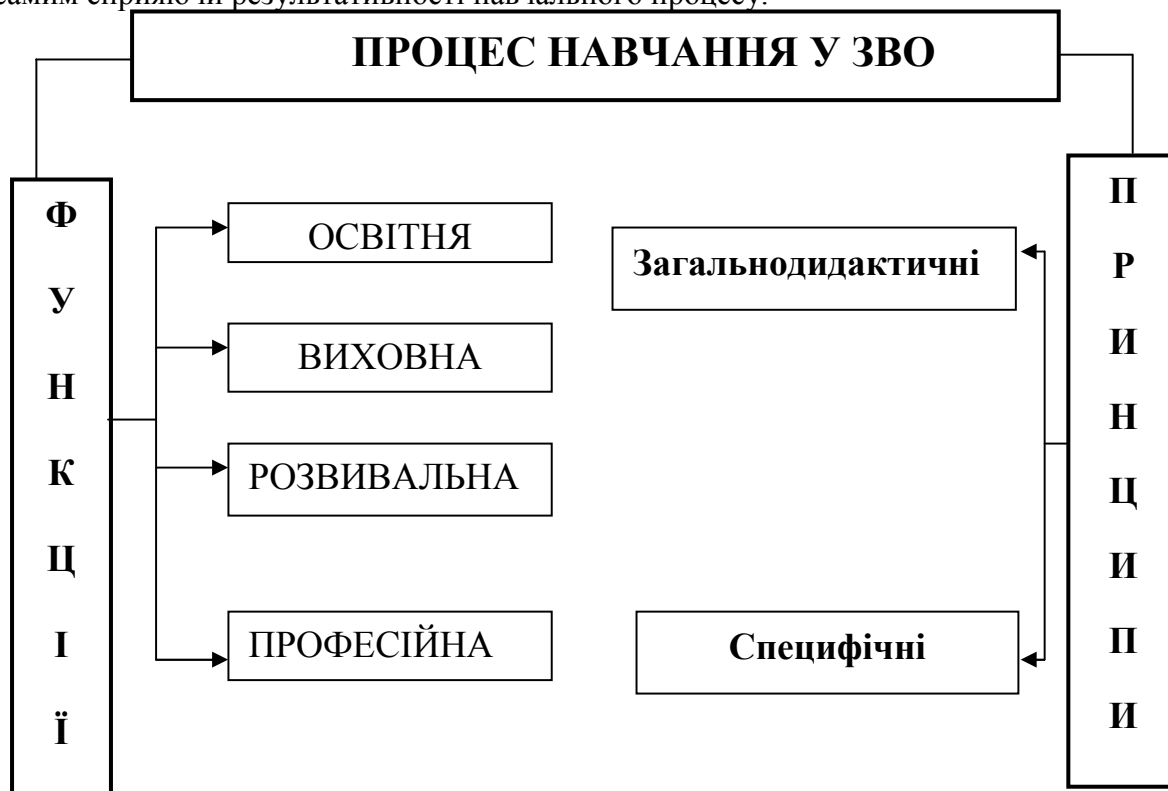

Рис. 1. Основні характеристики процесу навчання у ВНЗ

Принципи навчання – це вихідні положення процесу навчання, які впливають на його ефективну організацію.

Важливо, щоб дидактичні принципи відповідали завданням, що стоять перед вищою освітою.

У навчальному процесі вищої школи дотримуються загальнодидактичних і специфічних принципів навчання. Так, методика покликана забезпечити реалізацію таких положень дидактики:

1. **Принцип науковості** – усі знання та закони, які вивчаються, повинні бути достовірними. Цьому сприяють наступні правила:

– забезпечувати провідну роль теорії в навчанні;

– висловлювати достовірну сучасну наукову інформацію, не уникати гіпотез, особливо на старших курсах;

– розкривати перспективи, основні тенденції розвитку конкретної науки;

– користуватися мовою, науково-термінологічним апаратом тієї науки, яка вивчається.

2. **Принцип системності та послідовності навчання:**

– подавати зміст навчальної дисципліни за певною дидактичною системою та логікою, яка представлена в навчальній програмі;

- спиратися на раніше засвоєні студентами знання;
- враховувати міждисциплінарні зв'язки, завдяки яким можна отримати уявлення про характер розгляду того ж питання іншою близькою наукою.

3. *Принцип зв'язку навчання з життям* – об'єктивні зв'язки науки й виробництва, теорії і практики. Його використання визначають наступні правила:

- висловлювати теоретичні наукові знання, коректно спираючись на можливість їх застосування на практиці;
- розкривати діалектичний зв'язок науки та практики;
- враховувати досвід студентів, показувати реальні шляхи застосування знань при вирішенні практичних завдань;
- учити студентів теоретично збагачуватися на основі відповідної практичної діяльності.

4. *Принцип свідомості, активності, відповідальності студентів* – їх залучення до активної пізнавальної роботи задля забезпечення свідомого засвоєння наукової інформації з виходом на практику. Свідоме ставлення до навчання, персоніфікація знань і умінь сприяють тому, що студенти вільно та гнучко оперують ними, переносять у різні умови, застосовують у професійній діяльності.

Застосовуючи цей принцип, викладачі спираються на такі дидактичні правила:

- формувати у студентів розуміння значущості вищої професійної освіти, ціннісне ставлення до неї;
- добиватися, щоб висвітлюваний матеріал був доступний студентам, щоб вони розуміли його;
- використовувати різноманітні методичні засоби активізації пізнавальної діяльності студентів;
- учити їх не відкладати на завтра те, що можна зробити сьогодні.

5. *Принцип наочності у навчанні*. Його дидактично правильному використанню допомагають наступні правила:

- використовувати наочність і образність навчання в міру;
- добиватися образності викладу наукового матеріалу словесним шляхом;
- при необхідності звертатися до засобів наочності, тобто послідовно подавати студентам наочні засоби;
- спиратися, коли це доцільно, на аперцепцію (ті враження, які вже були присутні в життєвому досвіді студентів);
- залучати їх до виготовлення наочних засобів (схем, креслень дидактичних альбомів і т. д.).

6. *Принцип міцності засвоєння знань, умінь і навичок* – свідоме й ґрунтовне засвоєння фактів, понять, ідей, правил, розуміння зв'язків між предметами та явищами.

7. *Принцип індивідуалізації та диференціації навчання*.

Особливості навчального процесу у вищих навчальних закладах зумовлюють дотримання **специфічних принципів** навчання, а саме:

- 1) забезпечення тісного зв'язку та єдності наукової й навчальної діяльності, орієнтація студентів на науково-дослідницьку роботу, що ефективно впливає на розвиток творчих здібностей;
- 2) оптимальне співвідношення соціально-педагогічної теорії та фактів (має бути баланс між понятійною базою та фактами);
- 3) органічна єдність теоретичної та практичної підготовки студентів – здатність творчо втілювати теорію науки в практику, моделювання професійної діяльності в навчальному процесі;
- 4) компетентністний підхід до результативності навчання. Під компетентністю розуміється здатність студентів самостійно реалізовувати і застосовувати в практичній діяльності, у вирішенні життєвих проблем тощо набутого навчального та життєвого досвіду;
- 5) професійна мобільність – здатність студента як майбутнього фахівця швидко освоювати технологічні процеси, нові спеціалізації, наявність потреби постійно підвищувати свою освіту і кваліфікацію;

6) модульність професійного навчання. Суть модульного навчання полягає в тому, що змісту навчання виділяються відособлені елементи (модулі); навчальний матеріал пропонується відносно незалежними один від одного розділами, що дозволяє не порушуючи єдиного змісту, змінювати, доповнювати і перебудовувати навчальний матеріал, формувати індивідуальні навчальні програми для кожного студента;

7) постійне збільшення питомої ваги самостійної роботи, інтерактивності, засобів і методів навчання, які формують практичні навички та самонавчання;

8) колегіальні відносини між викладачами та студентами;

9) творче використання прогресивних ідей зарубіжного досвіду (наприклад, Болонський процес є чинником входження української освіти в європейську освітню систему), порівняності з рівнем освіти в світі і його конкурентоспроможністю.

Принципи навчання тісно взаємопов'язані, зумовлюють один одного, тому викладач має керуватися ними всіма.

Загалом принципи – орієнтир для визначення змісту, засобів, форм, методів організації навчання. Вони виконують регулятивну функцію з погляду моделювання дидактичних теорій і способу регулювання практики навчального процесу у ЗВО.

3. Викладання й учіння як складові системи навчання

Цілісний дидактичний цикл передбачає взаємодію визначених компонентів процесу навчання, що функціонують у різних середовищах у діяльності суб'єктів навчання. Кожен зі суб'єктів навчання здійснює власний навчальний процес – викладання (викладач) та учіння (студенти). Своєрідність же навчальної діяльності полягає в обов'язковому поєднанні двох цих самостійних, але взаємозалежних процесів. Двосторонність процесу навчання вимагає визначення особливостей обох його складових: викладання й учіння.

***Викладання (научіння)** – діяльність педагога, спрямована на управління навчально-пізнавальною роботою студентів на основі врахування закономірностей, принципів, методів, форм і засобів навчання.*

В структурі викладання виділяють такі ***види діяльності***: проектувальну, організаційну, інформаційну, корекційну, аналітичну.

Проектувальна робота є мислительною побудовою навчального процесу, його проектуванням, моделюванням, плануванням. Зазвичай вона здійснюється на основі знання психологічних і дидактичних закономірностей, принципів та законів, а також на базі індивідуального педагогічного досвіду. Чим більший досвід має викладач, тим більше різних варіантів здійснення навчального процесу він може проаналізувати й успішніше обрати той, що найбільше відповідає цьому навчальному завданню.

Організаційна діяльність як складова викладання займає чи не найбільшу частку. Педагог налагоджує комунікації всіх ліній взаємодії викладач – студент, викладач – група, студент – студент, студент – група, студент – підгрупа, підгрупа – підгрупа. Без нього це ніхто не може виконати. Закон активності в навчанні вимагає побудувати його так, щоб кожен студент був включений у діяльність із здобування знань і їхнього застосування.

Інформаційна робота теж багатоманітна. Викладач повинен забезпечити студентів різноманітними видами навчальної інформації.

Методична діяльність – організація відповідних умов і засобів для успішного здійснення процесу навчання: підготовка до лекційних, лабораторних, практичних, семінарських занять, навчальної практики; вивчення передового досвіду; розроблення та підготовка до видання конспектів лекцій, збірників вправ і задач, методичних рекомендацій із курсових і дипломних робіт; поточна діяльність щодо підвищення педагогічної кваліфікації (читання методичної та навчальної, науковометодичної літератури); складання завдань, екзаменаційних білетів, тематики курсових робіт; розроблення графіків самостійної діяльності студентів тощо. Під час методичної роботи підвищується рівень майстерності викладача, удосконалюються навички самоосвіти тощо.

Корекційна діяльність має два аспекти. Один із них – одержання інформації про ступінь досягнення цілей навчання кожним конкретним студентом. Другий – компонування додаткових дій, спрямованих на те, щоб зменшити різницю між запланованим рівнем досягнення цілей навчання та фактичним.

Аналітичний складник викладання ґрунтується на встановленні зв'язку між зпроектованим і реальним навчальним процесом, окремими його етапами та процесом навчання в його цілісності.

Кожна з виділених діяльностей не реалізується в автономній відособленій формі. Викладання – це сукупність взаємопов'язаних діяльностей. Отже, це своєрідна система.

Вирішуючи питання навчання студентів, викладач виконує різні **форми педагогічної діяльності**: читає лекції, керує написанням дипломних, семінарськими та практичними заняттями, перевіряє й аналізує реферати, контрольні роботи, різні види ІНДЗ, організовує педагогічну та виробничу практики, приймає заліки й іспити.

Головна характеристика діяльності викладача – його керівна роль у процесі навчання. Загалом робота педагога має управлінський характер і передбачає цілепокладання, планування, організацію, стимулювання, контроль, корегування навчальної діяльності студентів й аналіз її результатів.

Учіння – цілеспрямований процес засвоєння студентами знань, формування умінь і навичок, регламентованих навчальними планами та програмами, перетворення їх у професійну компетентність.

Учіння студентів у ЗВО – специфічний вид трудової діяльності.

Його особливість полягає в тому, що:

- учіння, будучи складним видом праці, представляє певну систему, всі елементи якої взаємозв'язані;
- діяльність студентів не носить виробничого характеру, вона відноситься до духовної сфери праці;
- в процесі учіння студентами створюється базис знань для майбутньої професійної роботи;
- навчально-пізнавальна праця студентів здійснюється в двох формах: теоретичній і практичній, які взаємозв'язані загальною метою та спрямовані на формування знань і умінь;
- учіння, з одного боку, протікає під дією і керівництвом викладачів, з іншого – його успіх зумовлюється часткою та рівнем організації самостійної пізнавальної роботи студентів;
- навчальна діяльність студентів в умовах ЗВО носить продуктивноперетворювальний характер, а під час практик – творчо-продуктивний.

Структура навчальної роботи суб'єкта учіння має три взаємопов'язані аспекти: мотиваційний, процесуальний і змістовий. Вони діють у комплексі. Тому сутність учіння полягає не стільки в опануванні певними знаннями, навичками й уміннями, скільки в оволодінні уміннями самостійно вчитися, прагненні до формування ефективної методики самоосвіти.

Процес учіння виявляється в таких формах:

- слухання, усвідомлення, засвоєння навчальної інформації на лекціях, семінарських, практичних та інших заняттях;
- читання, сприйняття, переробка, засвоєння;
- конспектування на слух і при читанні;
- виконання вправ, вирішення завдань із усіх навчальних дисциплін;
- проведення навчальних і наукових досліджень (ІНДЗ, курсові, дипломні, магістерські, наукові роботи, написання есе, рефератів тощо);
- виконання професійних функцій під час виробничої практики.

Основу навчальної діяльності студента складає *процес засвоєння знань*, що структурно включає такі компоненти: сприйняття навчального матеріалу, його усвідомлення й осмислення, запам'ятовування, узагальнення та систематизацію, застосування (рис. 1.9).

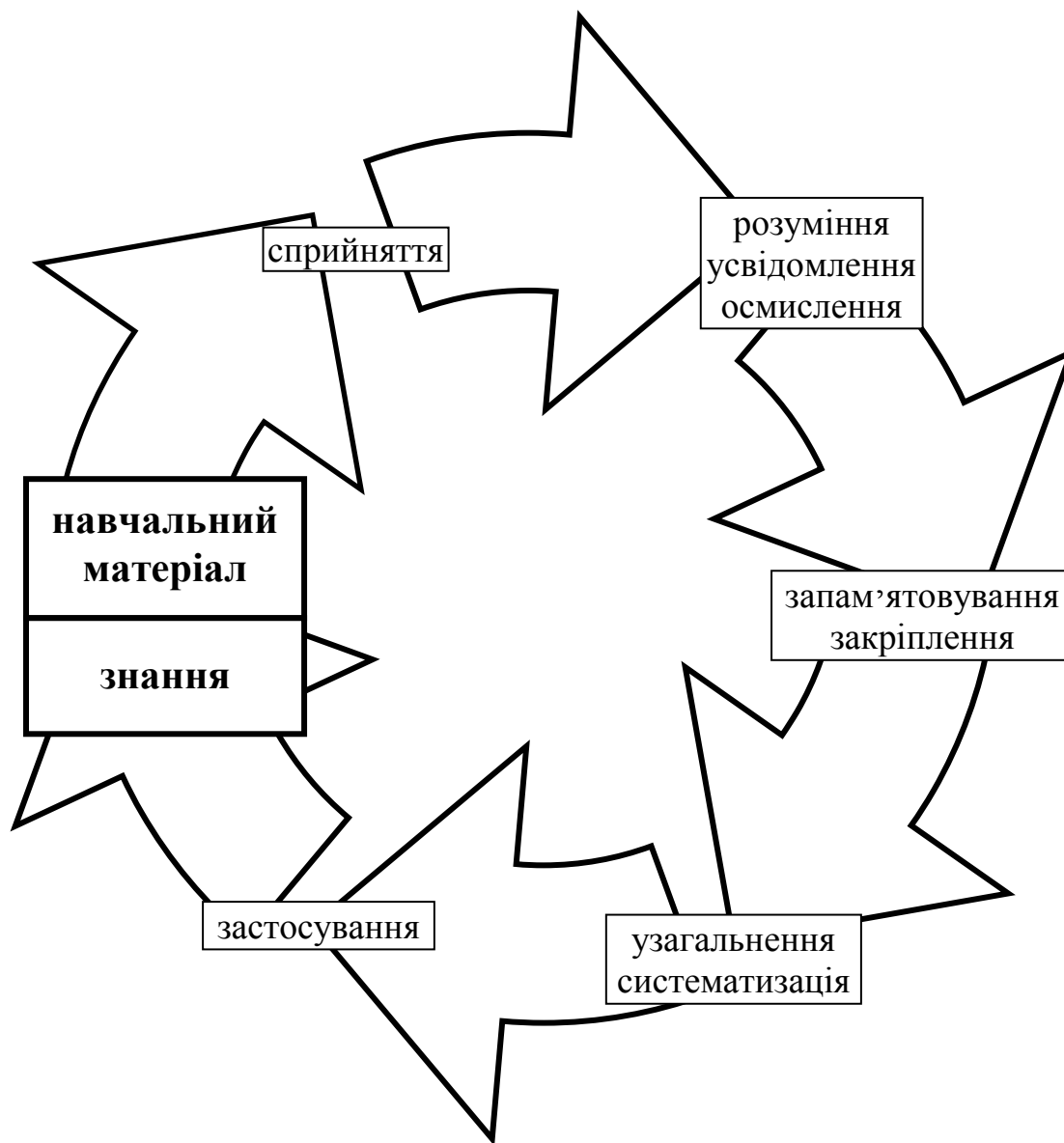

Рис. 1.9. Компоненти процесу засвоєння знань

Усі компоненти процесу засвоєння знань взаємопов'язані в реальному навчальному процесі: сприйняття – із запам'ятовуванням; запам'ятовування – із застосуванням; застосування знань – із систематизацією й уточненням раніше сприйнятого і т. д. Проте на окремих етапах цього цілісного процесу переважають певні компоненти. Враховуючи це, розглянемо суть навчальної діяльності щодо засвоєння знань стосовно основних її ланок.

1. *Сприйняття* нового матеріалу. *Новий навчальний матеріал* – це: а) раніше невідомі факти, предмети, процеси, ідеї, поняття тощо; б) відомі факти, предмети, процеси, ідеї, поняття тощо, якщо вони розглядаються в нових зв'язках і взаємовідносинах; в) поняття й узагальнення, які вимагають мислительної діяльності, якою студент достатньою мірою не володіє; г) знання, для застосування яких необхідні нові методи та способи. Новизна матеріалу має відносний характер. Труднощі сприйняття залежать від підготовленості студентів.

Освоєння навчального матеріалу починається з його сприйняття. Якість сприйняття – обов'язкова умова ефективного засвоєння. *Сприйняття* – складний процес прийому та перетворення інформації, що забезпечує відображення об'єктивної реальності, ідей, законів, закономірностей і їхніх припущених якостей.

Сприйняти – розібратись у тому, що вивчається, пов'язати з уже відомим, пізнати його прояви, властивості, способи застосування і т. д. Найважливіша умова успішного сприйняття – внутрішня мотивація студента на сприймання та засвоєння навчального матеріалу в цілому. Мотивація визначає тривалість, міцність і характер засвоєння. Ступінь сприйняття виявляється у здатності виділяти засвоювані предмети, події, явища, властивості, в стійкій увазі студентів на аудиторних заняттях, при самостійному вивченні навчального матеріалу, розумінні навчальних дій. Найважче в сприйнятті й розумінні – теоретичні узагальнення та причинно-наслідкові залежності.

За С. Рубінштейном, сприйняття як інтегроване явище – це єдність «чуттєвого й логічного, чуттєвого та смислового, відчуттів і мислення; у ньому відображається все різноманітне життя особистості – її установки, уподобання, загальна спрямованість і минулий досвід». Чим більше в навчальному матеріалі зв'язків нового з раніше вивченим, матеріалів одного предмета з іншими, тим тісніші ці зв'язки, тим легше, продуктивніше та свідоміше сприйняття. На якість сприйняття навчального матеріалу впливає і його об'єм. Він характеризується кількістю нових понять або дій, які потрібно засвоїти, числом зв'язків, які в ньому встановлюються, кількістю думок.

До зовнішніх чинників, що визначають успішність сприйняття, відносять емоційні особливості навчального матеріалу, а також організація, санітарно-гігієнічні умови занять, навчально-матеріальна забезпеченість студентів.

2. Розуміння, усвідомлення, осмислення сприйнятого. *Розуміння навчального матеріалу* – здатність збагнути, осягнути сенс, значення, суть, зміст чого-небудь.

Для розуміння характерне відчуття ясної внутрішньої зв'язаності, організованості явищ. Наприклад, логічна впорядкованість – коли раніше механічно перераховувані факти об'єднуються в єдину логічну систему та відбувається ясне «бачення» причинно-наслідкових зв'язків. Саме розуміння часто розгортається в часі і проходить ряд етапів: від первинного, смутного, недиференційованого до чіткого, ясного та диференційованого. На цьому етапі студенти знаходять ознаки та зв'язки в явищах і предметах, роблять простий аналіз і синтез, встановлюють причини, пояснюють, наводять приклади, можуть відтворити вивчений матеріал, зокрема текст лекції, пояснити його.

Усвідомлення – виділення із цілісного об'єкта чи їх комплексів окремих ознак, властивостей і розкриття елементарних зовнішніх зв'язків між ними. Це, по суті, розуміння та нагромадження уявлень про частини цілого, елементи системи, значення об'єктів та окремих понять, термінів.

Осмислення – визначення місця та ролі явища, процесу, події, поняття серед інших явищ, процесів, подій, понять, розкриття їхніх об'єктивних і причинно-наслідкових зв'язків.

3. Запам'ятовування, закріплення знань. *Запам'ятовування* – закріплення в пам'яті образів сприймання, уявлень, думок, навчальних дій, переживань і зв'язків між ними. Є основою нагромадження, збереження та відтворення знань. Якнайповніше запам'ятовуються ті факти, події, явища, дії, способи, які мають для студента та його діяльності особливо важливе значення. Чим активніше студент працює з навчальним матеріалом, тим краще він його запам'ятовує. Легкий матеріал запам'ятовується гірше, ніж середньої складності. Швидше забуваються формулювання, визначення, описовий матеріал. Триваліше зберігаються знання, засновані на розумінні закономірностей і причинно-наслідкових зв'язків. Чим менше обсяг інформації, тим легше її запам'ятати.

Продуктивність пам'яті в цілому багато в чому залежить від індивідуальних особливостей і вольових якостей студента.

Закріплення знань – повторення декілька разів знань у різних поєднаннях із вивченим і новим матеріалом, перетворення їх в особисте надбання студента.

4. Узагальнення та систематизація. *Узагальнення* – це загальний висновок, положення, що ґрунтується на порівнянні окремих предметів, фактів, явищ і виявленні їхніх спільних рис. З його допомогою часткові знання набувають певної цілісності.

Систематизація – приведення понять, фактів, ідей у струнку систему, розкриття й засвоєння зв'язків між структурними елементами, з яких вони складаються, та між ними загалом.

Узагальнення та систематизація знань є ефективним засобом поглиблення й упорядкування зрозумілих, усвідомлених і закріплених знань.

5. Практичне застосування в нестандартній ситуації, формування умінь. *Застосування знань*. Відомо, що застосування знань у навчальній, трудовій практиці визначає їх істинність, є критерієм засвоєння. Тільки при включенні знань у певну діяльність (не лише професійну, а й навчальну) можна судити про їх наявність. У процесі застосування вони збагачуються, розширюються, систематизуються і стають засобом поглиблення й отримання нових знань.

У процесі учіння також формуються *уміння*. Це відбувається на основі засвоєних у попередньому досвіді системи знань.

На першому етапі формування умінь студент крок за кроком обґрунтовує свої дії, усвідомлює алгоритм усіх прийомів, операцій і теоретичних положень, на яких вони будуються, що виявляється в розгорнутості міркувань. Викладач, як правило, спеціально спонукає студентів розгортати міркування про послідовність і необхідність операцій, вимагає, щоб вони аргументували свої дії.

На наступному етапі відбувається удосконалення умінь. Поступово випадають окремі ланки міркувань, уміння набувають згорненості, не всі операції усвідомлюються. При цьому треба розрізняти згорненість за рахунок високого рівня розвитку умінь або невміння теоретично обґрунтувати свої дії. Це педагог завжди може перевірити, попросивши студента розповісти про послідовність своїх дій. Показником того, що уміння сформоване на вищому рівні, є його свідоме перенесення на вирішення нових завдань. Чим ширше перенесення, тим вищий ступінь умінь проявляє студент.

За рівнями оволодіння уміння поділяються на:

- 1) первинні – усвідомлення мети дії і пошук способів його виконання, що спираються на раніше набутий досвід. Яскраво виражений характер проб і помилок;
- 2) достатні – чітке виконання окремих прийомів, операцій; поява творчих елементів діяльності;
- 3) майстерність – творче використання знань і дій із усвідомленням не тільки мети, але й мотивів вибору способів і засобів її досягнення.

4. Домінуючі типи навчання у ЗВО

В організації навчальної діяльності можуть використовуватися різні стандартизовані підходи до навчання, які іменують типом навчання. *Тип навчання* – це цілісна система навчання, яка має набір ідей, правил, прийомів, алгоритмів, усталених компонентів, що використовуються в певній послідовності. Залежить від позиції студента, яку він займає в навчальному процесі. Може бути активною чи пасивною.

Домінуючі типи навчання у ЗВО подано на рис. 2

Рис. 2. Основні типи (види) навчання у ЗВО

Репродуктивне навчання – найдавніший тип навчання. У зв'язку з тривалим домінуванням в освітній діяльності шкіл і ВНЗ називається традиційним.

Репродуктивне (пояснювально-ілюстративне) навчання – тип навчання, який передбачає наявність таких обов'язкових компонентів, як сприймання, узагальнення, закріплення та засвоєння студентами знань, умінь і навичок та використання їх на практиці. *Орієнтоване на широке, швидке та міцне засвоєння навчальної інформації.* Має переважно монологічний характер.

Компоненти репродуктивного навчання наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Компоненти репродуктивного навчання

Викладання	Учіння
1. Пояснення й ілюстрація навчального матеріалу.	1. Сприйняття й розуміння інформації.
2. Розуміння, осмислення, усвідомлення матеріалу.	2. Поглиблене розуміння й усвідомлення матеріалу.
3. Закріплення матеріалу (повторення, відтворення, корекція, поточний контроль).	3. Закріплення матеріалу (вправлення, самостійна навчальна праця).
4. Узагальнення знань.	4. Узагальнення, систематизація.
5. Відтворення знань і застосування їх на практиці (опитування, контроль) і т. д.	5. Відтворення набутих знань, умінь, навичок та використання в практичній діяльності.

Проблемне навчання – це активне розвивальне навчання, засноване на організації пошукової роботи студентів, виявленні та вирішенні ними реальних життєвих чи навчальних суперечностей. Його суть полягає в тому, що студент отримує нові знання не в «готовому вигляді» від викладача чи з книги, а сам у процесі мислительної діяльності, яка наближена за характером до дослідницької.

Компоненти проблемного навчання наведені в табл. 2.

Компоненти проблемного навчання

Викладання	Учіння
<ol style="list-style-type: none"> 1. Постановка перед студентами проблеми, питання (або кілька варіантів розв'язку). 2. Міркування над проблемою, активізація набутих знань чи креативності студентів. 3. Аргументація правильності припущення. 4.1. Якщо віднайдено правильну гіпотезу, то пропонується її узагальнення. 4.2. Якщо припущення помилкове, то викладач ставить уточнююче запитання та підштовхує до правильного пошуку доки не здійсниться пункт 4.1. 5. Підкріплення, перевірка гіпотези й узагальнення її педагогом. 6. Запитання для закріплення та систематизації знань. 7. За наявності часу – вправи для практичного застосування знань. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Сприйняття поставленого завдання, усвідомлення наявної проблеми, початок її осмислення. 2. Висловлення різних припущень для вирішення питання. 3. Доказ раціональності своїх гіпотез. 4.1. Здійснення висновків та узагальнень індуктивним шляхом. 4.2. Здійснення пошуку правильного варіанта розв'язку, перехід до пункту 4.1. 5. Підтвердження гіпотези та її узагальнення. 6. Відповіді на запитання, закріплення та систематизація. 7. Практичне застосування знань.

Програмоване навчання чітко визначає мету й завдання навчання, дози інформації (кроки програми), контрольні завдання (зворотний зв'язок) і вказівки щодо повторення вправ чи переходу до наступного етапу. Викладач може спостерігати весь процес учіння, а не тільки його кінцевий результат, як при традиційному навчанні (табл.3).

Таблиця 3

Компоненти програмованого типу навчання

Викладання	Учіння
<ol style="list-style-type: none"> 1. Повідомлення першої частини навчального матеріалу. 2. Її роз'яснення. 3. Контрольні запитання до неї. 4. 4.1. Якщо відповідь правильна, то повідомляється друга частина навчального матеріалу, процес продовжується аналогічно. 4.2. Якщо відповідь неправильна, то повернення до п. 1 і 2. 5. Узагальнення всієї теми, висновки. 6. За наявності часу пропонуються практичні завдання. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Сприйняття частини навчального матеріалу. 2. Її осмислення й усвідомлення. 3. Відповіді на запитання. 4.1. Вивчення другої частини аналогічно до п. 1. 4.2. Повернення до змісту першої частини і відповідей на поставлені запитання. 5. Узагальнення та систематизація знань. 6. Виконання практичних завдань.

Інтерактивне навчання («інтерактив» – від англ. *interact* – *inter* – взаємний, *act* – діяти) – навчання, засноване на психології людських взаємовідносин і взаємодії. У центрі уваги і діяльності викладача знаходиться не окремий студент, а їх група, які взаємодіють, обговорюючи питання, навчальне завдання, сперечаються, погоджуються, стимулюють й активізують один одного. Навчання має діалогічний характер. Його основні компоненти наведено в табл. 4

Таблиця 4

Викладання	Учіння
<ol style="list-style-type: none"> 1. Завдання для студентів. Інформування їх про рамкові умови (правила, яких необхідно дотримуватись). 2. Узагальнення отриманих знань й оцінка набутих знань, умінь. 3. Представлення знань, умінь. 4. Підбиття підсумків. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Виконання завдань у групах «тут і тепер» (ігри, вправи, обговорення тощо). 2. Рефлексивна діяльність членів групи щодо проробленого та «пережитого». Аргументація й узагальнення знань і висновків. 3. Окреслення й аргументація знань групами чи їх представниками. 4. Систематизація, визначення ролі знань і моделей поведінки в професійній діяльності.

До провідних методик інтерактивного навчання належать робота в малих групах, дискусії, диспути, дебати, турніри, «мікрвикладання», навчання як систематичне дослідження, «синектика», ділові, імітаційні ігри, ситуаційні вправи, задачі, проблеми, розробка проектів тощо. Обов'язковими атрибутами є процес організації соціальної взаємодії студентів, під час якої учасники оволодівають

новими знаннями, вміннями, навичками. Одна з основних умов інтерактивності – наявність проблеми та робота над нею в групах, прийняття узгодженого рішення й діалог за підсумками діяльності.

Компетентнісне (практико-орієнтоване) навчання. У такій системі навчання знання служать не самоціллю, а засобом *набуття досвіду практичної діяльності в певній професійній галузі.* Результативність навчання визначається набуттям значущих компетентностей, готовністю особи до певних професійних дій та операцій.

Загалом у наведених та інших типах навчання, що з'являються й практикуються сьогодні, домінують технології, які активізують навчально-пізнавальну діяльність студентів, актуалізують необхідність вироблення професійних умінь.